

CARTEA ROMÂNEASCĂ VECHĂ DE IAȘI, TÂRGOVIȘTE, BUDA ȘI ALTE CENTRE TIPOGRAFICE CU PREZENȚĂ RESTRÂNSĂ ÎN SĂLAJ

Lucrarea încheie un ciclu de articole consacrat circulației cărții românești vechi în județul Sălaj, articole concepute, de regulă, pe principiul studierii circulației cărții provenite în exclusivitate dintr-un singur centru tipografic (București, Sibiu, Blaj, Râmnic, Alba Iulia)¹. Nerespectarea acestui principiu în articolul de față² este determinată de prezența restrânsă, uneori minimă pe titluri și exemplare, a câtorva centre tipografice românești sau "imperiale" cu circulație în zona noastră³.

Ordinea prezentării acestor imprimerii ține mai mult de cronologia întâietății tipografice, a primelor opere tipărite cu atestare a circulației lor în județul Sălaj, și mai puțin de impactul cultural-spiritual pe plan local, azi greu, dacă nu imposibil, de stabilit pentru fiecare separat.

*

La vremea primelor difuzări de carte românească în ținuturile Sălajului istoric sau Țara Silvaniei cu restructurările suferite de-a lungul istoriei⁴, acestea se aflau sub jurisdicția Mitropoliei de Bălgrad, după cum aflăm chiar din predoslovio *Chiriadromionului* tipărit aici la 1699, unde, prin scrisa tipografului Mihai Iștvanovici, aceasta se afirmă cât se poate de clar: "*Pré Sfințitului și de Dumnezău alesul păstoriu Kyr ATHANASIE Arhipiscopul și Mitropolitul scaunului Bălgradului, al Vadului, al Maramureșului, al Silvașului, al Făgărașului și a toată țara Ardélului și părților țării Ungurești, Vidicului Chiuarului, Sălagiului și al Crasnei, ca unui adevărat stăpân, și după darul Duhului sfânt părinte sufletesc, plecate închinăciuni.*"

Începuturile "scrisului și cetitului" la românii din Țara Silvaniei trebuie căutate cu mult înainte de atestarea prezenței în zonă a primelor cărți tipărite în Provinciile Române. Multă vreme, cartea manuscrisă a ținut locul celei tipărite iar, în aceste condiții, se poate vorbi chiar de o tradiție a cărții manuscrise pe aceste locuri, dovedită cu prezențe încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea⁵, poate chiar mai înainte - dacă ne gândim la cele mai vechi sate sau la primii preoți români înregistrați

¹ A se vedea: I. Oros, *Despre circulația cărții vechi de București și valoarea documentară a însemnărilor pe exemplarele din județul Sălaj*, în *Valori ale Patrimoniului Cultural Național*, Oficiul pentru PCN al municipiului București, București, nr. 13, 1996, p. 44-47; idem, *Circulația cărții românești sibiene de secol XVIII-XIX în Sălaj*, în *Acta Musei Porolissensis*, XXIII/2, 2000, p. 374-385; idem, *Circulația în Sălaj a cărții vechi românești de Blaj (1753-1830)*, în *Apulum*, XXXIX, 2002, p. 367-382; idem, *Circulația cărții vechi de Râmnic (sec. XVIII)*, în *Sălaj*, în *Alma Mater Porolissensis*, 9-10, 2002, p. 133-135; idem, *Circulația cărții bălgrădene de secol XVII (Noul Testament și Chiriadromion) în Sălaj*, (sub tipar, în *Acta Musei Porolissensis*, XXV, 2003).

² În cazul nostru, a mai existat o singură abatere în acest sens, și anume: studierea circulației pe un areal determinat al județului. Vezi: I. Oros, *Circulația cărții vechi românești de cult în Depresiunea Șimleului (secolele XVII-XIX)*, în *Sălaj*, în *Alma Mater Porolissensis*, 5, 2001, p. 46-49.

³ Dăm, în continuare, tabelul sinoptic al celor peste 50 de cărți din colecțiile sălăjene, ce, în parte, vor constitui obiectul analizei din articolul nostru: **a) Iași:** *Varlaam, carte românească de învățătură*, 1643 (Bârsău Mare, Brâglez - Muncel, Doba Mică, Lazuri - Fizeș, Giurtelecu Șimleului, Husia - Someș - Guruslău, Poarta Sălajului, Poiana Blenchii, Uliciug); *Șapte taine*, 1645 (Bezded); *Dosoftei, viața și petreacerea svinților*, 1682-1686 (Zalău); *Psaltire*, 1743 (Bănișor, Șimleu Silvaniei); *Euhologhion*, 1744 (Romita); *Euhologhion lădecă Molitvenic*, 1749 (Măgura); *Ceaslov*, 1750 (Boian - Pria); *Molitvenic*, 1754 (Zalău); *Liturghier*, 1759 (Ileanda); *Liturghie*, 1818 (Cubleș); **b) Târgoviște:** *Îndreptarea legii*, 1652 (Zalău); *Octoih*, 1712 (Valcău de Sus); *Liturghie*, 1713 (Biușa); *Molitvenic*, 1713 (Zalău); **c) Snagov:** *Maxim peloponezianul, carte sau lumină*, 1699 (Zalău); **d) Buzău:** *Apostol*, 1704 (Bulgari); *Apostol*, 1743 (Ban, Bârșă, Dragu, Drighiu, Fildu de Mijloc, Lozna); **e) Mănăstirea Căldărușani:** *Antologhion*, 1766 (Cuceu, Stâna); **f) Viena:** *Carte trebuincioasă pentru dascăli* [A doua parte], 1785 (Someș-Odorhei); **g) Brașov:** *Floarea darurilor*, 1808 (Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale); *Psaltire*, 1810 (Cernuc); **h) Buda:** *Mineiul/ luna... I I-VI, X*, 1804 (Stoboru); *Polustavă*, 1807 (Bălan-Cricova, Someș-Odorhei); *Petru Maior, prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului* culease de..., partea I-III, 1810-1811 (Călăcea, Dăbâceni, Gostila, Zalău); *Petru Maior, istoria pentru începutul românilor în Dacia*, 1812 (Românași, Zalău); *Petru Maior, didahii adecă învățătură pentru creșterea fiilor*, 1809 (Românași, Zalău); *Petru Maior, propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, 1809 (Cubleș, Poiana Blenchii, Zalău).

⁴ Vezi în acest sens: Kincs Gyula, *Szilágy varmegye*, în *A Pallas nagy Lexikona*, Budapesta, 1897, vol. XV, p. 687-689; Dr. Petri Mór, *Szilágy varmegye monographiája*, Zalău, 1901, vol. I, p. 19-94; Dr. L. Someșan, *Țara Silvaniei în unitatea spațiului transilvan*, în *Țara Silvaniei*, I, nr. 1/1940, p. 56-63; L. Ghergariu și A. Fărcaș, *Țara Silvaniei*, în *Acta Musei Porolissensis*, I, 1977, p. 222-228; I. A. Pop, *Realități medievale sălăjene românești din secolele XIII-XVI*, în *Acta Musei Porolissensis*, XI, 1985, p. 293-298.

⁵ V. I. Oros, *Circulația cărții vechi românești de cult în Depresiunea Șimleului (secolele XVII-XIX)*, în *Alma Mater Porolissensis*, II, nr. 5/2001, p. 46-47.

în "protocoalele" timpului⁶ și, la fel, la primele biserici de lemn atestate istoriografic în ținuturile Sălajului⁷.

Urmele celor mai vechi tipărituri românești prezente pe arealul circumscris studiului sunt, se pare, niște file rupte dintr-o carte coresiană, file utilizate ca forțat la relegarea unui valoros manuscris realizat la 1731-1732 de către cunoscutul copist Vasile Moldovanul Dascăluș⁸, iar primele cărți tipărite în Țările Române care au pătruns și se păstrează până astăzi în localitățile din Țara Silvaniei sunt, poate nu întâmplător, două culegeri de predici, de secol XVII: *Cartea românească de învățătură* sau *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643) și *Chiriadromionul sau Evanghelia învățătoare* amintită mai sus, ambele fiind recunoscute, de altfel, ca monumente de limbă românească cu un aport incommensurabil la unitatea limbii române literare.

Întâia imprimerie românească ale cărei tipărituri dintre anii 1643-1818 cunosc o circulație atestată în Țara Silvaniei este cea a Mitropoliei Moldovei din **Iași**. Din cele peste 350 de exemplare ale *Cărții românești de învățătură* (1643) depistate în Transilvania de către reputatul cercetător al cărții vechi Fl. Dudaș și descrise în inegalabila sa monografie⁹, nouă exemplare se mai păstrează până azi în colecțiile sălajene¹⁰. Alături de acestea, cu circulație funcțională în Sălaj mai sunt încă cinci exemplare aflate acum, prin forța împrejurărilor, în alte colecții din țară¹¹. În afară de valoarea în sine a lor, ca tipărituri rare, multe din aceste exemplare excelează prin frumusețea însemnărilor cuprinse pe filele acestora, însemnări, poate, dintre cele mai "bogate" din câte se află pe cartea românească veche¹², unele fiind, în acest sens, modele de ex-librisuri. Astfel, pe una dintre primele zece exemplare atestate ca intrate în Transilvania, protopopul Ionaș de la Baica numea această carte - fundamentală pentru cultura noastră, pe drept cuvânt "*învățătură a tuturor creștinilor și lumină a toate cărțile*", iar donatorilor și rodului lor le ura "*să le fie lumină nesăvrășită în veci*"¹³.

Din "pravila sfântă" a celor *Șapte taine*, carte tipărită în oficina domnitorului Vasile Lupu la 1645, un exemplar, identificat la Bezded¹⁴, cuprinde însemnări care pun în lumină faptul că, până să fi ajuns în ținuturile Sălajului, acesta era vândut unui oarecare Vasile Fote de către popa Isaeil de la Suceava, cum nota chiar acest preot, la 1665, pe carte - "*ca să aibă credință*". Și tot "*pentru credință să se știe*", la 1672, un anume Pavel "*scria și mărturisea*" de carte cum că a vândut-o cu 100 de parale "*preutului Varlaam de la besereca Scheiu(?) logofătului ot Hârlău*", de față fiind și "*călugărul Isaie ot sf. Mănăstire ot Putna*".

⁶ Izvoarele istoriografice moderne amintesc de existența aici a unor preoți români încă din 1594 (la Criștelec, Giurtelec, Șimleu, Marin), trei preoți în satele aparținătoare voievodatului de sub Rez, doi în voievodatul Peceiu și patru în cel de sub Meseș. Apud L. Ghergariu, *Bisericile de lemn din Sălaj*, Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale, dosar nr. 11/1976 (în ms.).

⁷ Sursele istoriografice maghiare antebelice consultate de L. Ghergariu (vezi nota anterioară) remarcă existența unor foarte vechi biserici de lemn, în majoritate azi dispărute: Peceiu (1587), Fizeș (1600), Sighetu Silvaniei (1632), Boian, Cosniciu de Sus, Mal, Subcetate, Valcău de Jos, Valcău de Sus (1700), Ban (1726), Bozieș (1759), Camăr (1800), Cehi (1765), Cerășa (1797), Chieșd (1761), Cizer (1773 - contruită de Horea), Criștelec (1785), Derșida (1771), Drighiu (1727), Horoatu-Crasnei (1749), Lazuri (1776), Marin (1707), Nușfalău (1743), Porți (1792), Pria, Preoteasa (1750), Sârbi (170?) și Tusa (1733).

⁸ Fl. Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 463.

⁹ Vezi nota anterioară. Un exemplar inedit din Sălaj, cel de la Giurtelecu Șimleului, l-am descris noi în *Acta Musei Porolissensis*, XX, 1996, p. 465-467.

¹⁰ Vezi tabelul sinoptic de la nota 3.

¹¹ Toate aceste exemplare sunt descrise la Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 195-196 [ex. de la Baica - Biblioteca Centrală Universitară Timișoara, inv. 107]; 249-251 [ex. de la Cizer - Biblioteca Institutului de Lingvistică Cluj-Napoca, cota V 252], 286-288 [ex. de la Gârbou - Fond Gheorghieni, Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Clujului, Vadului și Feleacului, Cluj-Napoca, inv. 63], 301-302 [ex. de la Ileana - Biblioteca Județeană Târgu-Mureș, inv. 447.249]; 317 [ex. de la Măierșițe - Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, inv. 730] și 329 [ex. de la Pusta Răstoilului - Biblioteca "Al. și A. Aman", Craiova, inv. IV 1173]. O singură observație vrem să facem asupra prezentării ultimului exemplar, cel de la Pusta Răstoilului, descris de Fl. Dudaș ca "exemplarul de la Negreni (Ciucea) (CJ)" (p. 329). Din cauza topicii de epocă utilizată de către autorul notei, se poate interpreta și așa, dar, în realitate, este vorba de Ștefan Vlaicu (nume frecvent pe toată Valea Agrijului) din Pusta Răstoilului, cel care cumpără cartea din vestitul târg anual de la Fechetău (=Negreni), județul Cluj, ținut la început de noiembrie. Vezi, acum, descrierea completă a acestui exemplar la A. Florescu, *Tezaur. Cartea românească 1557-1830*, Craiova, 2000, p. 82.

¹² Dată fiind economia lucrării de față, sperăm să putem publica, într-un studiu aparte, interpretarea tuturor celor peste 50 de însemnări de pe exemplarele *Cărții românești de învățătură* din Țara Silvaniei.

¹³ Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 195.

¹⁴ Vezi A. Cănda, în *Acta Musei Porolissensis*, VI, 1982, p. 354, 358.

Semnalat pentru prima dată de către părintele prof. T. Bodogae, în anul 1958¹⁵, exemplarul din biblioteca Direcției Județene Sălaj a Arhivelor Naționale al cărții mitropolitului *Dosoftei, viața și petriaceria svinților* (Iași, 1682-1686)¹⁶ este extrem de valoros prin însemnarea olografă conținută (vol. II, f. 84^v, în slavonă), semnată de către însuși marele cărturar, însemnare pe care ne îngăduim s-o reproducem în traducere:

: "Sfintei Mănăstirii Ispeniei <Adormirea> prea sfintei și binecuvântatei bogorodițe, prea cinstitei și slăvitei curate fecioara Maria la Petrida. Am dăruit această sfântă carte în amintirea sfinților părinți și a părinților mei Leontie și Maria numită Misira, văleat 7195 (1687) iunie 8, la Strij, unde noi vom fi în viitor în locuri străine, în bejenie, în vremuri de neliniște. Smeritul Dosoftei Mitropolit al Sucevei"¹⁷.

Această însemnare, împreună cu o alta, redactată un an mai târziu, în românește și în numele autorului-donator (vol. 3, f. 6-27)¹⁸, clarifică odată pentru totdeauna problema originii românești¹⁹ a marelui cărturar.

Cu circulație în satele de pe Valea Crasnei, la depozitul eparhial de pe lângă Protopopiatul Ortodox Român din Șimleu Silvaniei se păstrează alte două cărți de Iași, și anume: *Psaltirea* (1743), care, la 4 noiembrie 1746, era cumpărată cu șase florini, de către "popa Petru, al lui popa Simu, fecioru de moșie din Bozieș; aceeași fiind cumpărată iar la 1787, tot cu șase florini și "lăsată" la popa Pătru de la biserica din Șimleu "să fie pururea pomenirea și din bisearecă să se cetească și nice o dată să nu rămâie necetită" - și, la fel, avem un *Ceaslov* (1750). Pe un alt exemplar al acestei Psaltiri, la sfârșitul unei însemnări de proprietate, datată 5 martie 1862, Petru Papp, parohul greco-catolic al Bănișorului, se iscălea "manu propria", alături de curatorul prim, judele primar și Ioan Mundruțiu, "docente și cantoru".

Apartinând, pe la 1800, lui Todor Roman din Măgura, un exemplar din *Euhologhion* (1749) are ca forțat o filă dintr-un deosebit manuscris slavon de secol XVI-XVII, care-și așteaptă identificarea. Deși lipsite de însemnări sau cu unele ne semnificative, celelalte cărți de Iași prezente în diferite colecții sălăjene (*Molitvenic*, 1754 - ex. Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale; *Liturghie*, 1759 - ex. de la Ileanda și *Liturghie*, 1818 - ex. de la Cubleș), întregesc imaginea, în spațiu și timp, a gradului de răspândire și de adâncă influență spiritual-culturală națională pe care a prestat-o cartea de Iași în Transilvania, în general, și în ținuturile Sălajului, în special

Sunt patru opere tipărite la **Târgoviște**²⁰ care se mai păstrează în colecțiile sălăjene, dintre care numai una este fără o circulație funcțională locală²¹, dar extrem de importantă ca piesă de patrimoniu. Este vorba de un exemplar din *Îndreptarea legii* de la 1652, care, înainte de-a ajunge între cărțile și valoroasele manuscrise ale colecționarului Atanasie Popa, a aparținut comunității "orașului" Șiclău din județul Arad, încă de la începutul secolului al XIX-lea, după cum aflăm din laconica însemnare a lui: "*Simion Popovici, dascăl în Șiclău, 1801, aprilie 12*". Tot aici, pe acest exemplar, la jumătatea lunii ianuarie a anului 1864, "*învățătorul Răsăriteanu*" Nicolau Codreanu (Nica) nota, "în Oficiul Șiclău", ca lector al cărții și "*pentru aducere aminte a anului 1863 în care au fostu seceta, cât nu s-a făcut nici bucate de sămănatu, ci împăratu Franțiu Iosif întâiu ne-au împrumutatu cu sămănță,*

¹⁵ T. Bodogae, *Un autograf din 1687 al mitropolitului Dosoftei*, în "Mitropolia Moldovei și Sucevei", XXXIV, 1958, nr. 11-12, p. 884-885.

¹⁶ Dintr-o notiță de pe f. 84^v al volumului al II-lea, aflăm că, la 1829, acest exemplar se afla în localitatea Hida.

¹⁷ Traducerea este redată după *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivele Statului. Catalog*, București, 1985, p. 30, pagina pe care este descris exemplarul în cauză.

¹⁸ V. A. Cănda, *Cartea veche românească în județul Sălaj (Catalog IV)*, în *Acta Musei Porolissensis*, IX, 1985, p. 594-595. Menționăm că, aici nu avem descris decât volumul al III-lea al acestei opere.

¹⁹ A se vedea întreg "dosarul" problemei la D. H. Mazilu, *Introducere în opera lui Dosoftei*, București, 1997, p. 5-19.

²⁰ Asupra cărților ieșite de sub teascurile acestei importante oficine românești, cu o singură excepție toate tipărite în a doua etapă a funcționării acesteia, cea de după 1708, vezi Dan Simonescu și Victor Petrescu, *Târgoviște - vechi centru tipografic românesc*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1972, p. 41-43; 60-62; 67-70.

²¹ Înțelegem prin circulație funcțională locală, acea circulație a unei cărți care a fost realmente utilizată în serviciul religios și nu se află în colecțiile locale doar printr-o achiziție recentă și întâmplătoare. Exemplarul în cauză (*Îndreptarea legii*, 1652) a fost achiziționat prin anii '70, de către Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale, de la Atanasie Popa, cunoscutul specialist și colecționar de carte veche din Cluj.

care pentru bani s-or întabulatu satele la bancheri" - precum se vede, la acea dată, mitul "bunului împărat" "funcționa" de minune.

Deși mărturie pentru aceasta ne stau astăzi doar trei cărți, se pare că, adevărata circulație a cărții de Târgoviște în ținuturile Sălajului este legată de producția tipografică din cea de a doua etapă a funcționării oficinei de aici, cea de după 1708, când mentorul acesteia devine însuși mitropolitul și marele cârturar Antim Ivireanul. Din această perioadă avem aici, câte un exemplar din *Octoih* (1712, bis. Valcău de Sus), cu circulație la Preuteasa (filie) de pe la 1877, când, în mai multe locuri, Ioanne Siandor, scria că: "Aceasta carte este a besereci din Preoteasa, cine o va scimba sau o va muta, sau o va fura să fie blăstămat de a<na>ftema, și de Domnezeu, și de mine - una din afurisenii fiind continuată cu textul rugăciunii "Tatăl nostru"; *Liturghii* (1713, bis. Ulciug, parohia Biușa) - exemplar slab conservat și fără însemnări; precum și un *Molitvenic* de la 1713 (exemplar bis. Zalău). Această cea de-a treia carte, aparținând inițial bisericii din Chisău (SM), la 1847 era legată cu 3 florini, de către diacul Musca Petru, diacul de la Cehăluț (SM)²². O însemnare, fragmentar descifrată, dar, se pare, anterioară celorlalte, consemnează avatarul acestui Molitvenic, luată de "feciorii Savului, ce toți au venit acum din cătănie *giulaș*"²³, cu 13 florini de la unchiul lor, diacul, și i-au dat-o, din nou, la popa Petru, "până în veci", iar cine o a "căuta" să o caute "la mene. Iată, eu-s Grec Găvrilă cu *ocă* acestui lucru, dinainte lui Miclăuș și Turdanu cu mărturie acestuie lucru să fie pomană această sfântă carte".

Cartea de **Snagov** este reprezentată doar printr-un singur titlu, devenit extrem de rar²⁴ astăzi: *Maxim peloponeziacul, carte sau lumină* (1699) - exemplarul de la Zalău²⁵. Cel puțin pe vechile cărți din Țara Silvaniei sunt extrem de puține însemnările care surprind contracte de muncă încheiate între indivizi de diferite condiții sociale, într-o perioadă când, în genere, bătutul palmei ținea loc unui astfel de act. În acest sens, deosebit de semnificativă ni se pare a fi una din însemnările găsite pe această carte ivireană, însemnare făcută în ultima decadă a secolului al XVIII-lea, în lumea rurală, specificând totalitatea bunurilor în bani, bucate și haine primite de un simbriaș, probabil pe timp de un an: "1786 februarie 19. Acest fecior, Onc Gabor s-au tocmit cu mine a fi slugă până la grenu /.../ Simbrie 4 florinți, 4 merțe de grâu la toamnă de or fi /.../ cucuruzi /.../ în paie; haine un rând, 1 suman, o pereche de cioareci, peptariu cu joc de mijloc; de pânză 2 rânduri."

Acest exemplar a avut, între primii posesori, câțiva descendenți dintr-o veche familie de preoți, anume Botha, păstorind la Măgoaja (MM) și Nireș (CJ), unul dintre aceștia declarându-se "theologus Armenopolis" - după cum reiese din câteva "ex-libris-uri" redactate în latină. Tot pe acest exemplar (f. 109^v) avem, desenată în peniță o "tablă" cu "Mâna lui Damaschin" (notă) - autor și, poate, grație acestui instrument mnemotehnic, priceput în citirea Păschăliei - "popa Grigoraș Nemiș de la Bărășteiu B<i>h^{ar}iei</i>".

Iată, așadar, cum circulația într-o anumită zonă a unui singur exemplar dintr-o operă, "Carte sau lumină" (titlu ce ilustrează echivalența prin excelență), pe lângă conținutul propriu-zis al cărții, de comentariu teologic, care va fi influențat, fără îndoială, măcar mintea unor teologi-posesori, oferă un univers sporit, unul dublat de semnificațiile acestor variate forme de "paratext" ce îl constituie însemnările.

Din cărțile de **Buzău** există *Apostolul*, ediția de de la 1704, într-un singur exemplar (Bulgari) iar din ediția de la 1743 avem nu mai puțin de șase exemplare (Ban, Bârsa, Dragu²⁶, Drighiu, Fildu de Mijloc, Lozna). Proporția circulației în ținuturile Sălajului a cărților din oficina buzoiană poate fi redimensionată dacă luăm în considerare exemplarele de la Iaz și Aleuș semnalate în inventarele vremii²⁷ sau dacă luăm în calcul fila volantă cuprinzând o parte din vestita prefață a mitropolitului Veniamin la *Liturghierul* din 1836, filă găsită de noi într-o altă carte din depozitul eparhial de pe lângă Catedrala "Sf. Vinere" din Zalău.

Dacă pentru ediția din 1704, datarea intrării în Sălaj este imprecisă, știut sigur fiind doar faptul că exemplarul a fost cumpărat "de la popa Dănilă <de către> Goșteiu Onuțu din Bulgari, <cu> 41

²² Localitățile Chisău și Cehăluț au aparținut vechiului județ Sălaj.

²³ Adică, fiind convocați la un consiliu de familie.

²⁴ Bihorul - 2 ex., Clujul - 1 ex., Arhivele Naționale - niciunul, după cataloagele consultate.

²⁵ Exemplar descris incomplet la A. Cănda, în *Acta Musei Porolissensis*, II, 1978, p. 367.

²⁶ În *Circulația cărții de Buzău în Transilvania* (în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare*, București, 1983, p. 381), I. Cristache-Panait vedea aici un *Triod* de Buzău (1700-1704).

²⁷ S. Andea și A. Andea, *Cartea românească veche în Transilvania în inventare bisericești*, Cluj-Napoca, 1996, p. 21, 99.

florinți", pentru ediția de la 1743, aflăm din cele consemnate la 1771, de către popa "Georgie otu Fildu de Mijloc" că:

"Această sfântă carte, anume Apostolu, l-au cumpăratu Onul lui A<n>tal Mihaiu și au da<i> pă dă<n>sa zeace florinți și ou datu la beseareca a Fildului de Mijlocu în veacu să fie acolo și au datu pomană să fie lui Onu li Șipăchi și lui A<n>tal Mihai și Solomie, și la toți frați<i> lui, și la totu n<e>amu lui, și cine o vrea vi<n>de să fie sau să o fure să fie afurisitu de trisute și optusprăzeace părinți sfi<nți> cei dinu Necheia".

Un urmaș al familiei Antal din Fildu de Mijloc, pe nume Mitru, va fi cel care, la 1811, va relega cartea cu 31 de zloți, după cum ne informează însuși legătorul acesteia, Andreiu Iosif din Pusta Sânmihaiului de Sălaj.

Dintre cărțile tipărite la mănăstirea **Căldărușani**, în depozitele eparhiale din Sălaj au fost identificate două exemplare din *Antologhionul* de la 1766, replică a ediției de București din același an²⁸, ambele exemplare (de la Cuceu și Stâna) au însemnări de donație, cel din Stâna fiind cumpărat cu 16 zloți, de către preotul locului, la anul 1849.

Deși tipăriturile de **Viena** sunt reprezentate masiv în colecțiile sălăjene de tip umanist, la stadiul actual al cercetărilor n-a fost depistată aici decât o singură carte românească²⁹, însă una cu un impact didactico-pedagogic deosebit în Bucovina și Banat, dar și în întreg spațiul transilvan - dacă e să judecăm după numărul de pagini ce i-au fost consacrate în literatura de specialitate de la noi³⁰. Este vorba de lucrarea bilingvă româno-germană *Carte trebuincioasă pentru dascăli*, Viena, 1785, partea a II-a³¹, exemplarul de la Someș Odorhei. Valoarea bibliofilă sporită a acestui volum se datorează nu numai rarității cărții în sine³², ci și, mai ales, următoareii însemnări conținute pe forța cărții: "*Reverendo Dno Stephani Szabo Dieceszis Muncacienszis Clerici fratri. Mihi per dilecto. Tyrnaviae.*"

Observăm, deci, din ex-librisul prezentat că, această carte a aparținut călugărului blăjean Stefan Sabo, iar din același loc (pe forțat) se poate afla că purta numărul de bibliotecă 24³³. Descendent dintr-o familie de preoți, cu studii de filosofie terminate la Viena (1776-1781), în 1784 devine "cercetătorul" cărților de la captitul din Blaj³⁴. El este unul dintre cei care vor revizui *Catehismul* lui Gh. Șincal³⁵. Despre acest basilitan se știu încă prea puține lucruri, iar existența acestei cărți în biblioteca sa întărește, după noi, presupunerea lui N. Comșa cum că Stefan Sabo ar fi fost unul dintre profesorii de la Blaj din secolul al XVIII-lea³⁶. Nu cunoaștem deocamdată filiera directă prin care acest exemplar a ajuns în biblioteca parohială din Someș-Odorhei, dar, având în vedere că Stefan Sabo era revizorul economic al Capitlului de la Blaj și că la Someș-Odorhei exista o puternică moșie mitropolitană³⁷, nu este exclusă o legătură specială cu parohul sau dascălul de aici.

Cartea de **Brașov** este ilustrată prin două titluri: *Floarea darurilor*, ediția din 1808³⁸, și o *Psaltire* din 1810 (exemplarul de la Cernuc). În ce privește prima operă, *Floarea darurilor*,

²⁸ Vezi BRV, II (133), p. 80.

²⁹ Deși, în Biblioteca Documentară din Zalău, sub cota 13798, se află un exemplar din *Gramatica* lui Ioan Alexi (Viena, 1826).

³⁰ V. L. Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, p. 136-142, 154; 166; V. Tărcovnicu, *Istoria învățământului din Banat până la anul 1800*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 214-232.

³¹ Titlul întreg al cărții este *Carte trebuincioasă pentru dascălii școalelor de jos rumânești neunite.../Nothwendiges Handbuch für Schulmeister der Wallachischen Nicht Unirter Trivialschulen...* Vezi descrierea la I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, p. 302-304; Poenaru, D., *Contribuții la bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973, p. 223.

³² V. E. Mosora, D. Hanga, *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile B.C.U. "Lucian Blaga" Cluj. 1561-1830*, Cluj-Napoca, 1991, p. 109; O. Mtric, *Expoziția "Vechi manuale școlare în colecții sucevene"*, în *Revista Muzeelor*, 3/1988, p. 19-22.

³³ Un caz similar întrucâtva cu acesta este faptul că, tot într-o bibliotecă parohială din zonă, am găsit patru cărți care au aparținut iluministului Ioan Corneli. Vezi I. Oros, *Cărți din biblioteca iluministului Ioan Corneli în colecții sălăjene*, în *Sargetia*, XXX, 2001-2002, p. 723-724.

³⁴ Datele sunt luate după Szabó, Miklós, Szögi, László, *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701-1849*, Marosvásárhely, Mentor kiadó, 1988, p. 445-446.

³⁵ N. Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 265.

³⁶ V. la N. Comșa, T. Seiceanu, *Dascălii Blajului*, București, Editura Demiurg, 1994, p. 47.

³⁷ V. I. Ciocian, *Biserica și societatea românească din Transilvania. Vicariatul Silvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Arad, 2000, p. 70.

³⁸ BRV, II, 740, p. 531.

exemplarul de la Zalău (Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale, inv. 3216), aceasta a circulat în satele sălăjene Răstolț și Agrij³⁹. Exemplarul din *Psaltire* are, pe trei pagini, însemnări manuscrise cuprinsând "superstiții" legate de deochi, care, pentru raritatea textului și mentalitatea populară ilustrată, ar merita descifrate.

Dintre tipăriturile de **Buda**⁴⁰, de o popularitate deosebită în rândurile preoțimii sălăjene s-au bucurat cărțile lui Petru Maior, corifeul Școlii Ardelene: *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, 1809 (3 ex. - Cubleș, Poiana Blenchii, Zalău); *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile și sărbătorile anului culease de...*, 1810-1811, partea I-III (4 ex.: Călacea, Dăbâceni, Gostila, Zalău)⁴¹; *Didahii, adecă învățătură pentru creșterea fiilor*, 1809 (2 ex. - Românași, Zalău), dar și *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, 1812 (2 ex. - Românași, Zalău). După ștampilele aplicate pe prima foaie și pe foaia de titlu, deducem că exemplarul de la Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău a aparținut "Societății Literar - Bisericească a Teologilor Români din Viena"⁴², iar după 1873, cartea este mutată, odată cu biblioteca societății, la Budapesta, în cadrul "Societății "Salba Literară" a Teologilor Români Uniți de la Seminarul Catolic Central din Budapesta". Pe pagina de titlu avem înscris cu cerneală neagră: "*Bibl. teol. Rom. de la Univ. Vienei. Beșcu(?) bibl.*". Nu cunoaștem, deocamdată, modul de dezmembrare al acestei biblioteci, una care a jucat un rol important în cultivarea limbii și culturii naționale în perioada habsburgică, și nici cum a ajuns acest exemplar din *Istoria...* lui Petru Maior în Sălaj.

În afară de acestea, cunosc o anume circulație în ținuturile Sălajului, *Polustava* de la 1809 (2 ex. - Bălan-Cricova, Someș-Odorhei) și *Mineiu* din 1804 - un set aproape complet din tomurile acestuia a fost cumpărat direct de la Buda de către sătenii din Stoboru⁴³.

În concluzie, putem afirma că, deși investigarea fondului de carte veche din cele două depozite eparhiale de la Șimleu Silvaniei și Zalău, precum și din alte colecții sălăjene (Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale și Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău) s-a făcut doar pe tipăriturile provenite din aceste centre tipografice cu prezență restrânsă, uneori minimă ca număr de exemplare, în acest areal al Țării Silvaniei, se constată atât varietatea operelor ce intră în componența unor biblioteci parohiale, cât și diversitatea centrelor tipografice de proveniență a acestora: românești (Iași, Târgoviște, Snagov, Buzău, Căldărușani, Brașov) și "imperiale" (Buda și Viena), practic acoperind aproape întreaga zonă europeană în care se tipărea în românește.

Sub raport tematic, investigația surprinde un anumit orizont de lectură ce deja depășește sfera strictă a liturgicului, un orizont cuprinzând tot mai multe elemente specifice lecturii private, formale, caracteristică epocii moderne. Se observă interesul clerului pentru învățământ, dar și aspecte, mai ales consemnate în unele note de mână, ce țin de mentalități și sensibilități din sfera oralității, a culturii tradiționale. De asemenea, prezența cărții de istorie în colecțiile unor biblioteci din perioada habsburgică, al cărora beneficiar principal - dacă nu exclusiv - era tineretul român, sugerează, poate chiar dovedește, preocuparea pentru construcția identitară, în condițiile unei permanente lupte pentru emanciparea națională.

După însemnele de proprietate, inițial, unele dintre cărți au făcut parte din biblioteci aparținând unor importanți exponenți ai elitelor clericale transilvănene sau provenind din colecțiile unor societăți studențești românești din perioada habsburgică.

Din punctul de vedere al difuzării, pe ansamblu, cărțile în discuție acoperă întreaga suprafață a județului Sălaj, dar cu un efect de colportaj⁴⁴ destul de ridicat, între 30-100 de ani, excepție fac

³⁹ Vezi *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog*, București, 1985, p. 204.

⁴⁰ A. Veress, *Tipografia românească din Buda*, în *Boabe de grâu*, 3, nr. 12, dec. 1932, p. 593-611; Domokos, S., *Tipografia din Buda. Contribuția ei la formarea științei și literaturii române din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea*, Giula-Gyula, 1994, 208 p.; I. Chindriș, *Cartea românească veche la Budapesta*, în *Academica*, VII, 2 (74), dec. 1996, p. 10-11.

⁴¹ Plus exemplarul de la Jac, aflat acum în colecțiile Patriarhiei Ortodoxe Române. Vezi V. Brătulescu, *Însemnări din cărți vechi aflate în Biblioteca Patriarhiei*, în *Glasul Bisericii*, XIX, 1960, nr. 3-4, p. 302.

⁴² Date despre activitatea acestei societăți la Eugenia Glodariu, *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din monarhia habsburgică 1860-1918*, Cluj-Napoca, 1998, p. 91-93.

⁴³ Menționăm că, în afară de centrele tipografice la care am făcut referire mai sus, am putea aminti, în aceeași ordine de idei, pe cel din Rădăuți, de unde avem un *Ceaslov* (1745), cu o însemnare de la 1751, aparținând satului Jac (SJ), exemplar aflat acum în Biblioteca Patriarhiei Române. Vezi V. Brătulescu, *loc.cit.*, p. 302.

⁴⁴ Adică, mai pe înțeles, "viteza de circulație" socotită ca diferența dintre data apariției unei cărți și cea a atestării ei ca intrată în uz, interval ce tinde spre valoarea "0". Despre oportunitatea introducerii acestei sintagme în literatura de

Psaltirea de Iași (1743) și Cazania lui Varlaam, exemplarul de la Baica, la care acesta este de doar trei și respectiv, cinci ani.

Bibliofilic vorbind, prin valoarea dată de raritatea unora dintre aceste exemplare păstrate în colecțiile sălăjene, valoare sporită uneori de calitatea donatorului (donația mitropolitană de autor a marelui cărturar Dosoftei, de exemplu), câteva cărți dintre cele studiate mai sus intră, fără îndoială, în patrimoniul cultural național, poate chiar în partea de tezaur al acestuia.

IOAN OROS

**LES ANCIENS LIVRES ROUMAINS DE IAȘI, TÂRGOVIȘTE, BUDA ET AUTRES CENTRES
TIPOGRAPHIQUES DE MOINDRE CIRCULATION, PRÉSENTS À SĂLAJ**

RÉSUMÉ

Dans son article, l'auteur présente les anciens livres roumains de culte qui ont circulé en nombre restreint dans le district de Sălaj, c'est-à-dire des livres apparus dans les imprimeries roumaines de Iași, Târgoviște, Snagov, Buzău, Căldărușani, mais aussi celles de Buda et Vienne. Les livres présentés relèvent des nouveaux aspects concernant la structure thématique des bibliothèques paroissiales, la diversité des oeuvres et des voies de leurs pénétration dans l'aréal en cause. Les notations manuscrites qui se trouvent sur les feuilles de ces livres ont une valeur documentaire considérable pour l'historiographie du district de Sălaj.